

Pablo Montero

Polítiques locals de ciutadania per educar en altres infàncies possibles

Resum

El deure democràtic d'educar en l'exercici de la ciutadania ha d'impregnar les polítiques educatives locals i els projectes de les comunitats d'aprenentatge en les anomenades Ciutats Educadores o Ciutats Amigues de la Infància. El dret a l'educació així ho exigeix, tant més quan aspirarem a fer efectiu una veritable educació en els drets, fent valer tots els drets a tota la ciutadania, inclosos els nens i nenes, al quals no podem relegar a una mena de "ciutadania incompleta", ja que tenim el mandat constitucional de garantir la competència social i ciutadana dels més joves.

Paraules clau

Ciutadania, Ciutats Amigues de la Infància, Ciutats Educadores, Educació Social, Infància, Polítiques educatives

Políticas locales de ciudadanía para educar en otras infancias posibles

El deber democrático de educar en el ejercicio de la ciudadanía ha de impregnar las políticas educativas locales y los proyectos de las comunidades de aprendizaje en las llamadas Ciudades Educadoras o Ciudades Amigas de la Infancia. El derecho a la educación así lo exige, máxime cuando aspiramos a hacer efectivo una verdadera educación en los derechos, haciendo valer todos los derechos a toda la ciudadanía, incluidos los niños y las niñas, a quienes no podremos relegar a una suerte de "ciudadanía incompleta", pues tenemos el mandato constitucional de garantizar la competencia social y ciudadana de los más jóvenes.

Palabras clave

Ciudadanía, Ciudades Amigas de la Infancia, Ciudades Educadoras, Educación Social, Infancia, Políticas educativas

Local citizenship policies for education in other possible childhoods

The democratic duty to educate in the exercise of citizenship must permeate all local educational policies and the projects of learning communities in what are known as Educational or Child Friendly Cities. The right to education demands this, particularly when what we aspire to is a proper education in rights, extending all rights to all citizens, including children. In any case, we cannot relegate children to a kind of 'incomplete citizenship' since our constitutional mandate guarantees the social and civil competence of the young.

Key words

Citizenship, Child Friendly Cities, Educational Cities, Social Education, Childhood, Educational policies

Autor: Pablo Montero

Article: Polítiques locals de ciutadania per educar en altres infàncies possibles

Referència: Educació Social, núm. 38 p60-p76.

Adreça professional: Facultade de Ciencias da Educación
Universidad de Santiago de Compostela
Campus universitario sur. 15782 Santiago de Compostela
psouto@usc.es

▲ Introducció

La ciutadania, com a *estatut polític i pràctica social* que millor il·lustra el suport ètic i moral del món modern, és un referent clau per a l'educació en el nou mil·lenni. Tot indica que així ha de ser, si més no si es pren en consideració que educar en "l'ofici de la ciutadania" (Bárcena, 1997) constitueix un dels més fermes deures de les democràcies modernes. Així ho entenen, de fet, moltes d'aquestes quan comprometen les seves actuacions a través d'iniciatives i declaracions que prenen cos en diferents plans i programes, a escala nacional i internacional.

Entre altres, hem d'al·ludir al *Pla d'Acció* resultant de la *Sessió Especial a favor de la Infància*, convocada per l'Assemblea General de Nacions Unides entre el 8 i el 10 de maig de 2002, per analitzar els progressos assolits des de la *Cimera Mundial a favor de la Infància* de 1990 i renovar el compromís internacional a favor dels drets de la infantesa. Amb motiu d'aquesta trobada, els dirigents allà reunits es comprometen a crear "un món apropiat per als nens", fent seva la tasca de posar els nens sempre primer, tot evitant la seva postergació, tenint-ne cura i educant-los protegits de la violència, l'explotació i la guerra, lluitant contra el VIH/SIDA, escoltant-los i assegurant la seva participació, combatent la pobresa... protegint la Terra per tal que hi puguin viure.

Totes elles són obres de justícia social. Tant més, si es tenen en compte les paraules de Kofi Annan, quan es va adreçar als nens del món com a Secretari General de les Nacions Unides, per afirmar que: "nosaltres, els adults, us hem defraudat d'una manera deplorable", ja que un de cada tres nens del món pateix desnutrició abans de complir cinc anys, un de cada quatre no ha estat vacunat contra cap malaltia i gairebé un de cada cinc no va a l'escola. De fet, no pot més que lamentar-se la sentència d'UNICEF, quan informe rere informe sentència que "la majoria dels pobres del món són nens" i, el que és encara més dolorós, "la majoria dels nens del món són pobres".

Sense perdre de vista cap d'aquestes circumstàncies, mirarem de vincular les polítiques de ciutadania amb la promoció dels drets de la infància i l'adolescència, subratllant el valor de l'Educació Social en la tasca de propiciar altres infàncies, amb pràctiques concretes que contribueixin a millorar, tant com sigui possible, el benestar i la qualitat de vida dels nens i les nenes. Amb aquest propòsit, avançarem algunes de les propostes més suggerents en el terreny de les polítiques locals d'atenció a la infància, no sense abans analitzar algunes de les claus argumentals que donen compte del binomi educació-ciutadania, en relació amb les quals la Pedagogia-Educació Social es juga la seva veritable raó de ser com a programa polític per aprendre a viure la democràcia.

Mirarem de vincular les polítiques de ciutadania amb la promoció dels drets de la infància i l'adolescència, subratllant el valor de l'Educació Social en la tasca de propiciar altres infàncies

Educació i ciutadania: un binomi amb raó de ser

Fa dècades que “l’educació per a la ciutadania” concita un renovat interès en el conjunt de les Ciències Socials, en general, i en l’àmbit de les Ciències de l’Educació, en particular. Sens dubte, el concurs de l’educació en el procés de fer-nos ciutadans és tan atàvic com ho és la mateixa condició de ciutadania; ja sigui perquè l’educació sempre ha estat un dels requisits necessaris per exercir la ciutadania, ja sigui perquè gràcies a l’ampliació dels drets de ciutadania ha estat possible estendre els beneficis de l’educació. En qualsevol cas, sense poder obviar que -històricament i fins i tot geogràficament- els discursos sobre l’educació cívica han servit a interessos de signe molt diferent.

En realitat, la unió d’aquestes dues realitats mai no ha estat exempta de complexitats. Per una banda, perquè l’associació dels dos conceptes no ha pogut eludir una paradoxal evidència: la de pretendre articular els principis de l’educació cívico-social en una societat on diàriament es conculquen els Drets Humans, fent de la pràctica educativa “una tasca contradictòria” (Santos Guerra, 2003). Per l’altra, perquè per formar persones democràtiques i participatives cal que l’educació també sigui organitzada des d’aquests mateixos pressupòsits.

Amb tot, cal reconèixer que el binomi entre educació i ciutadania representa una expressió gastada en el llenguatge col·loquial. Entre altres coses, perquè es tracta d’un enunciat que admet moltes i molt diferents perspectives. I per això mateix l’acte de conjugar dos termes àmpliament acceptats i que -en cert sentit- resulten valuosos pot derivar en què engrandim els seus significats o en què acabem per tergiversar-los (Gil i Reyero, 2006).

Per poc que
puguem traduir el
vocabulari de la
ciutadania en el
domini de les
polítiques i les
pràctiques
educatives-
socials,
ajudarem a
dignificar el
conjunt de valors
que es conciten
al seu entorn

L’expressió ciutadania ha traslladat les seves accepcions teòriques a actuacions i experiències de les que contínuament emergeixen perfils semàntics, conceptuals i paradigmàtics en les maneres d’imaginar-la i practicar-la. D’aquí que, per poc que puguem traduir el vocabulari de la ciutadania en el domini de les polítiques i les pràctiques educatives-socials, ajudarem a dignificar el conjunt de valors que es conciten al seu entorn. Uns continguts que encara avui ens animen a parlar d’allò cívica i d’allò ciutadà com el millor dels al·legats per repensar la nostra tasca pedagògica, cívica i social; tot anticipant les opcions que l’educació transfereix a la ciutadania i, alhora, les exigències que la ciutadania projecta en l’educació. I això, tenint presents les tres coordenades que assenyalava el professor Gimeno (2001) en recordar-nos que:

- l’univers discursiu sobre la ciutadania és substantiu a l’hora de determinar el contingut semàntic que atribuïm a determinats conceptes clau en el terreny educatiu;
- la ciutadania proporciona un marc de referències, normes i valors, en funció de les quals hem d’actuar en l’acció-intervenció social, tot situant la tasca pedagògico-social al servei d’aquells horitzons que pretenem assolir per mitjà de les oportunitats que l’educació ofereix;

- l'educació és cridada a participar en la tasca de revifar la ciutadania, promovent els suports bàsics de la democràcia i forjant el capital cívic que tota societat requereix per a l'exercici de la vida en comú.

D'acord amb el que hem dit, les senyes de la ciutadania contribueixen a realitzar una lectura profitosa dels actuals reptes de l'educació. No sense desconèixer que l'abordatge de les relacions entre educació i ciutadania implica moure's entre els molts significats pedagògic-socials que se li concedeixen a tot un conjunt d'expressions, com els d'"educació cívica", "educació per a la ciutadania", "Ciutat Educadora", "ciutadania a través de l'educació", "escoles de ciutadania", etc. Al cap i a la fi, aquesta recurrent tasca d'interrelacionar l'educació i la ciutadania, posant-les en connexió amb la democràcia, ha deparat, almenys, les següents maneres de referir-se a les dues amb diferents formats i enfocaments (Naval i Laspalas, 2000):

- *Educació sobre la ciutadania*, entesa com un procés d'ensenyament-aprenentatge de continguts predominantment conceptuals, orientat envers el coneixement i la comprensió de les estructures de govern i el funcionament de les institucions de la vida política.
- *Educació a través de la ciutadania*, entesa com un aprenentatge actiu i participatiu dels individus i col·lectius socials, a l'escola i al si de la comunitat.
- *Educació per a la ciutadania*, entesa com una dotació de capital cívic per exercir la ciutadania d'una manera activa i responsable, des d'un irrenunciable compromís amb la pràctica dels valors públics.

Davant d'expressions més atàviques -com poden ser les d'educar "a" o educar "sobre" la ciutadania-, sembla que s'imposen els nexes "a través de" i "per a" la ciutadania. Almenys, així passa amb el discurs institucional de l'"espai europeu de l'aprenentatge permanent", on aquestes dues partícules inviten a practicar una doble tasca pedagògica i social: per una banda, preparar els individus -i especialment els més joves- per tal que puguin exercir el seu paper de ciutadans, oferint-los l'oportunitat d'experimentar l'exercici de l'acció cívica; per l'altra, disposar més grans oportunitats perquè la ciutadania pugui involucrar-se en el funcionament quotidià de la comunitat local, promovent una filosofia participativa i democràtica que impliqui tant la infància i l'adolescència, com els seus familiars i adults de referència, en la vida de les institucions socioeducatives (Consell d'Europa, 2005).

En tot cas, i per molt que la *ciutadania* es configuri com el principal factor del binomi en causa, cal ampliar els assoliments de l'*educació* a un altre tipus de mots, que permeten formular expressions com escola democràtica" o "democràcia escolar", i davant l'enunciat dels quals se'ns adverteix que "potser no hi hagi en educació un concepte més problemàtic que el de les escoles democràtiques: un concepte que alguns consideren gairebé una contradicció de termes" (Apple i Beane, 1997; 21-22).

Davant d'expressions més atàviques -com poden ser les d'educar "a" o educar "sobre" la ciutadania-, sembla que s'imposen els nexes "a través de" i "per a" la ciutadania

En aquest sentit, en suggerir la possibilitat de formular una “educació per a la ciutadania democràtica”, cal considerar que l’educació sempre s’haurà de posicionar al costat de la democràcia, ja que aquesta educa i ens educa d’una certa manera, i el “sol fet de la seva existència continuada obliga la ciutadania a percebre el món d’una manera diferent a com és vist en altres situacions polítiques” (Giner, 1996; 143). Així, resulta obligat contemplar la vinculació entre educació i democràcia en els termes suggerits per Bolívar (2007), quan al·ludeix a una “educació democràtica”, en el doble sentit d’“educar per a la democràcia” i “educar en la democràcia”, com a finalitat i com a mitjà d’una educació que aspira a enfortir la convivència social. En paral·lel, essent a més dues expressions a les que hem d’afegir la necessitat d’activar una “democràcia en l’educació” per a una “democratització de l’educació”; fent possible una organització i gestió, participativa i col·legiada de les diferents unitats administratives del sistema educatiu, que al seu torn permeti l’existència de garanties per propiciar una *Educació per a Tots*, complint amb la universalització del dret a l’educació i a la igualtat d’oportunitats per a tots i totes.

Amb aquests apunts terminològics, a continuació, procurarem avançar més enllà de les paraules, retolant alguns dels continguts associats a totes aquestes expressions, per significar les pràctiques que concreten la tasca d’educar en la ciutadania.

Educar en la ciutadania per aprendre a viure la democràcia

Com hem anticipat, la ciutadania constitueix una categoria de significats que remetent a les variades maneres de ser i d’estar en els que es reconeixen els subjectes de dret. Per això, i tot i que el terme no esgota els possibles sentits de l’educar i educar-se en les societats pluralistes, això pressuposa “una font de normativitat educativa” (Gimeno, 2001), que emmarca la tasca pedagògica de col·laborar en la construcció social de la vida cívica i ciutadana.

Així ho reconeix la mateixa *Llei Orgànica d’Educació* (2006), quan transfereixi a l’educació la comesa de formar ciutadans i ciutadanes capaços d’“assumir responsablement els seus deures, conèixer i exercir els seus drets en el respecte als altres, practicar la tolerància, la cooperació i la solidaritat entre les persones i grups, exercitar-se en el diàleg afermant els Drets Humans com a valors comuns d’una societat plural i preparar-se per a l’exercici de la ciutadania democràtica”.

A partir d’aquesta consigna, l’“educació per a la ciutadania” ha d’habilitar l’aprenentatge de l’anomenada “competència social i ciutadana”, per tal d’aconseguir la consecució d’una convivència harmònica, preparant les persones per participar activament en la societat. Sense cap mena de dubte, un propòsit d’ampli abast, que ha conduït la Unió Europea -en la seva Recomanació

del Parlament Europeu i del Consell, de 18 de desembre de 2006- a fixar aquestes aspiracions en una de les “competències clau per a l’aprenentatge permanent”; emparant a més iniciatives en el seu nom, com la declaració de l’*Any Europeu de la Ciutadania a través de l’Educació*, celebrat el 2005.

L’educació per a la ciutadania resta així convocada a incrementar la capacitat de les persones i els grups -i molt especialment de nens, adolescents i joves- per reelaborar les seves obligacions en tant que ciutadans, tenint presents els dilemes i les contradiccions que comporta pronunciar-se sobre els afers públics. Es tracta a més de realitats inscrites en tots els sistemes educatius democràtics, que sota diferents modalitats d’integració curricular lliguen la seva feina a la tasca d’educar *en* democràcia i *per a* la democràcia, perquè els més joves siguin capaços de forjar els suports bàsics del capital humà, cívic i social que la societat requereix.

Amb aquesta finalitat, l’educació per a la ciutadania integra en una mateixa proposta l’articulació de continguts de molt diversa naturalesa política, cívica i social, tot atenent l’assoliment de cinc realitzacions bàsiques:

- Exercitar els drets i deures cívics, així com les seves corresponents llibertats individuals i solidaritats col·lectives, participant activament en la vida cívica i social de la comunitat, corresponsabilitzant el conjunt de la societat en el projecte de convivència en comú, amb la pretensió de materialitzar la conquesta dels drets formals, així com d’exigir les polítiques públiques que contribueixen a fer-los efectius.
- Formular i elaborar la construcció d’una identitat personal i col·lectiva, a escala local i global, que sigui convergent amb els signes més representatius de les societats actuals, a partir del caràcter històric i geogràfic que circumscriu la realitat social de les nostres democràcies, de l’estructura dels seus sistemes polítics i del funcionament de les seves institucions socials.
- Crear condicions pedagògiques i socials per aprendre a conviure en democràcia, com una oportunitat de degustar els seus valors, compromentent la ciutadania amb el compliment de normes públiques, amb la defensa del bé comú, amb l’entesa mútua i amb els baluards d’una societat civil orientada a disposar de bases de capital social i de desenvolupament humà.
- Aprendre les formes de procedir en les societats democràtiques, per tal de facilitar una millor socialització en els valors democràtics, i amb la seva plena dedicació a la contínua renovació de les normes que ens donem per conviure, fent valer els principis d’igualtat i justícia social d’acord amb aquells Drets Humans que han de garantir la satisfacció de les necessitats bàsiques.
- Disposar en benefici propi i aliè el conjunt de recursos i serveis públics que contribueixen a elevar la qualitat de vida i el benestar social de les persones i els grups; sense desatendre aquí les seves implicacions en la promoció d’una vida saludable, ni la plena inclusió social de tots i totes.

L’educació per a la ciutadania resta així convocada a incrementar la capacitat de les persones i els grups per reelaborar les seves obligacions en tant que ciutadans

En definitiva, es tractaria d'educar en la ciutadania per aprendre a viure la democràcia, transferint al l'Educació Social dos propòsits fonamentals (Caride, 2005; 38-39):

- Per una banda, conquistar la capacitat per universalitzar les condicions de la ciutadania, possibilitant l'extensió de tots els drets a tota la ciutadania (i molt particularment dels nens i les nenes). I, amb això, habilitant "les condicions educatives de la cultura, de les persones i dels pobles, reivindicant i promovent una societat que eduqui i una educació que socialitzi i integri". En bona mesura, operant la necessària transformació conceptual, teòrica i epistemològica dels processos educatius per focalitzar les seves pràctiques en l'assoliment de la igualtat social, la democràcia cultural, la participació social, la interculturalitat, etc.
- Per l'altra, combatre qualsevol temptativa que restringeixi els assoliments de la ciutadania, com a estatut enemistat amb les diferents maneres que adopta la discriminació, l'exclusió i la marginació social; a través de les mocions educatives i socials que insisteixen en prevenir, reparar i minvar qualsevol tipus de situació que afecti determinats col·lectius (com el de la infància i la joventut), els estats de carència dels quals obliguen afrontar quotidianament els riscos provocats per la inadaptació, la pobresa i les desigualtats. Això suposa fer front a les situacions crítiques que es presenten en relació amb la vulneració dels Drets Humans, la pertorbació de la convivència social i cultural, el deteriorament del medi ambient, la incongruència de les desigualtats socials i les exclusions que ocasionen, la pobresa i la marginalitat d'individus i grups socials, la vulnerabilitat social, la precarietat laboral, la desprotecció jurídica, la desafiliació cultural, etc.

Més enllà del que hem dit, cal apuntar que així com les relacions entre educació i ciutadania admeten moltes alternatives, també el terme de ciutadania es caracteritza per la seva polisèmia. Aquí, ens referirem, tanmateix, al tipus de ciutadania comunitària que coincideix amb els principals propòsits de l'Educació Social, tal com senyalarem a continuació.

Una ciutadania comunitària per a una comunitat ciutadana

Assumint que les traces d'*allò comunitari* proporcionen un context intel·ligible per definir valors i projectes personals, considerem que l'Educació Social ha d'accentuar la importància de l'educació cívica com a pràctica social quotidiana de la vida comunitària (Luque, 2001). I per a això, cal construir una escola contínuament oberta a la comunitat i una comunitat permanentment oberta a l'escola, i, més concretament, construir una comunitat-escola que, d'acord amb Subirats (1999), ha de ser entesa com un àmbit de circulació i interdependència, d'influència recíproca entre allò educatiu i allò social, fins al punt de no poder concebre l'un sense l'altre.

Parlem, doncs, d'una "comunitat-escola", i fins i tot d'una "escola-comunitat", on es troben els diferents actors per sortir una col·laboració essencial que eduqui els seus conciutadans en els valors cívics i en les capacitats necessàries per afrontar les noves exigències productives i culturals. En aquest sentit, transcrivint aquí les paraules de Subirats (2002), anomenem escola-comunitat aquells centres caracteritzats tant per una forta implantació en el territori i per una activa acceptació de la seva diversitat social, com per una forta identificació dels seus components amb un projecte de centre ben definit.

Aquesta comunitat-escola, aquesta escola-comunitat, s'ha d'erigir en la meta de tots i cadascun dels agents socioeducatius, perquè, com diu Bolívar (2007; 70), "sent ja impossible, en 'l'espai educatiu ampliat' actual, mantenir l'acció educativa dels centres escolars reclosa com una illa, cal connectar les accions educatives escolars amb aquelles que tenen lloc fora del centre escolar". I és que l'escola ha de poder trobar en la comunitat de referència el marc en el qual integrar les seves contribucions a la formació de la ciutadania, projectant tot el seu capital educatiu en les potencialitats educadores del seu context local.

És sota aquestes claus des de les que s'entén millor la profunditat del *Real Decreto 1631/2006, de 29 de diciembre, por el que se establecen las enseñanzas mínimas correspondientes a la Educación Secundaria Obligatoria*, quan afirma que "l'Educació per a la ciutadania i els Drets Humans es planteja el coneixement de la realitat des de l'aprenentatge d'allò social". I tot perquè, com anota Bolívar (2000; 166), l'educació en valors apunta cap a un "projecte social", al qual se li suposa una nova articulació entre l'escola i la societat, com a espai educatiu ampliat, compartit en múltiples espais, temps i agents educatius i socials. No endebades, "en la mesura que no sempre els valors viscuts a l'escola són els més adequats per triomfar en la vida, cal reivindicar la dimensió comunitària d'aquest tipus d'educació, atès que aquesta tasca no és exclusiva de l'escola ni dels seus mestres i professors".

L'educació en valors apunta cap a un "projecte social", al qual se li suposa una nova articulació entre l'escola i la societat

En efecte, l'augment d'exigències envers l'escola no ha anat acompanyat d'un canvi en la seva percepció social, de les seves possibilitats i els seus límits. Per la qual cosa, es fa cada cop més urgent la recuperació d'una idea d'escola on aprendre a conèixer i a construir-se com a persona. En aquest sentit, "l'Educació Social, entesa com a dinamització o activació de les condicions educatives de la cultura i de la vida social i com a compensació, normalització o, en el seu cas, reeducació de la dificultat i el conflicte social, tindria més sentit i una adequada ubicació si es projectés no solament en l'àmbit de la societat i de la vida en general, sinó també en la mateixa escola, considerada una instància més de la vida o d'aquest *continuum* que és l'educació al llarg de la vida" (Ortega, 2005; 172).

Recuperar aquest sentit educatiu d'allò comunitari suposa articular allò que és al nostre abast per reclamar una dimensió social i comunitària de l'educació a favor d'un projecte col·lectiu de ciutadania. I això, perquè "la veritable ciutadania s'aprèn, i s'experimenta, al veïnat, amb la família, en el treball, en la vida associativa, en el municipi i, per suposat, a l'escola i als centres de formació i, sempre, mitjançant l'exercici quotidià -en qualsevol d'aquests àmbits- dels nostres drets i llibertat" (Mayor Zaragoza, 2002; 23).

Juntament amb aquesta *comunitat educadora* precisem també d'una *educació comunitària* que reforci les iniciatives ciutadanes a l'hora de reconduir el protagonisme de l'educació i de les comunitats locals en els processos d'acció-intervenció sociocomunitària, comptant amb el concurs de tota la societat, i molt significativament dels poders públics democràtics i de les seves administracions locals. Cosa que, seguint de nou a Caride (2006; 180), fa necessari impulsar iniciatives que "operin a tall d'un contracte cívic a favor d'una formació integral de la ciutadania, que valori el paper de les institucions comunitàries i de les comunitats com a xarxes educatives en les que, d'una manera combinada, es fomentin i activin valors que contribueixin a fer de l'educació una pràctica compromesa amb l'edificació d'una societat més solidària e integradora".

Perquè la infància es construeixi com a part activa de la comunitat, cal una educació d'àmplies mires

Tot això justifica l'aposta per una tasca comunitària, entesa com un projecte educatiu *renovat* i *renovador*, capaç de traçar l'ordit cívic necessari perquè la "ciutadania comunitària" s'inscriu en el marc del desenvolupament humà i social que es pretén. També, fent palesa la urgent necessitat de construir una Educació Social que sigui capaç de vertebrar diferents àmbits d'acció i intervenció socioeducativa, amb uns senyals d'identitat que apostin decididament per satisfer moltes d'aquestes inquietuds, en totes i cada una de les seves manifestacions. Ja que, perquè la infància es construeixi com a part activa de la comunitat, cal una educació d'àmplies mires, que no podrà renunciar a situar al centre les seves premisses als nens i les nenes, activant el seu protagonisme cívic i social en els espais i temps que habilita.

En bona mesura, fent coincidir aquests senyals d'identitat amb els continguts de *La Pedagogía Social como programa político*, a la qual Ortega y Gasset (2004) es va referir com "la ciència de transformar les societats". O, el que és el mateix, una pedagogia amb dens contingut *social*, en la qual destaquen trets o principis constitutius de la seva identitat conceptual, que són difícilment comprensibles si no se'ls situa en la seva naturalesa política. D'aquí que, seguidament, hàgim d'atendre dos components essencials de l'activitat pedagògica i social: per una banda, la que al·ludeix als drets i deures de ciutadania; per l'altra, la que associa les seves pràctiques a les polítiques públiques que possibiliten la consecució d'aquests propòsits.

Les polítiques locals d'atenció a la infància

És en aquest escenari de demandes on emergeix la Ciutat Educadora com a projecte i trajecte pedagògic i social per a tota la ciutadania. Per Ciutat Educadora entén Cabral Pinto (2004) el lloc on s'aprèn la ciutadania, on la ciutat pren forma en formar els ciutadans, per aprendre a viure i a conviure en aquells espais que es presenten a més com a agents determinants per a l'educació dels seus habitants.

De manera que la *ciutat-educació* i l'*educació-ciutat* constitueixen un binomi inseparable per a una formació integral, que aposta decisivament per la defensa i la recerca d'un concepte de ciutadania, que sigui activa i participativa, que vingui animada per actituds solidàries, que promogui la cohesió i la justícia social, que contribueixi a la sostenibilitat de la ciutat, que comparteixi els seus deures i responsabilitats en els àmbits públic i privat, que sigui capaç de donar una resposta qualificada a les necessitats del mercat laboral, que es mostri culturalment activa, que utilitzi i frueixi dels recursos de la ciutat, amb criteri propi davant dels mitjans de comunicació, oberta i preparada per als canvis socials, tecnològics i científics (Subirats, 2002).

Sigui com sigui, més enllà d'allò educatiu que resideix en les ciutats i en les societats que les acullen, cobren aquí rellevància totes aquelles xarxes de municipis i mancomunitats que es declaren *Ciutats Amigues de la Infància*, perquè fan d'aquesta un vector director de la política municipal. És en aquest sentit que cal entendre les aspiracions de *La Ciutat dels Nens i les Nenes*, com un projecte comunitari on també els nens i nenes han d'aprendre a participar, i on a més la participació que se suggereix no és merament nominal o declarativa, sinó que ha de ser orientada al canvi en les maneres de ser i de fer ciutat. Un tipus de ciutat que, en relació amb la infància, pretén:

- Recolzar la necessitat de creació de Plans d'Infància Municipals, que resultin compatibles amb el Programa 21 i el Programa Hàbitat (Cimera de Nacions Unides, 1996) basats en la democràcia participativa, la justícia social i el caràcter sostenible del desenvolupament.
- Promoure la participació ciutadana dels nens i nenes en la vida pública municipal, especialment, a través de Consells d'Infància creats a propòsit per a aquesta finalitat.
- Impulsar polítiques municipals tendents a afavorir el desenvolupament dels drets de les nenes i els nens.
- Promoure el Treball en Xarxa, com un mitjà per facilitar l'establiment de relacions amb i entre governs locals a fi de compartir informació, aptituds i solucions creatives; per treballar de manera conjunta per promoure els interessos sobre qüestions comunes davant les esferes superiors del Govern.

Es tracta, doncs, d'articular un *Projecte Educatiu de Ciutat*, que doni compte del conjunt d'opcions bàsiques, principis rectors, objectius i línies prioritàries d'actuació que presideixin i guïïn la definició i posada en pràctica de polítiques educatives en l'àmbit de la ciutat, dirigides a afrontar amb garanties d'èxit des d'una perspectiva progressista els reptes que, en l'àmbit de l'educació, planteja la societat de la informació, del coneixement i de l'aprenentatge en aquest final de segle (Trilla, 1999). Una tasca que implica -almenys- treballar en quatre fronts (Gomá i Blanco, 2002), destinades a:

- incidir des del govern local sobre la qualitat de la xarxa escolar;
- consolidar les dimensions emergents del sistema educatiu (el tram d'edat 0-3 i la formació ocupacional);
- liderar i coordinar estratègicament, des del govern local, tota l'oferta formativa pública sobre el territori;
- i impulsar la dimensió educativa de tot un ampli ventall d'iniciatives i propostes ciutadanes.

Es tracta de situar l'educació com a eix estratègic de desenvolupament de les ciutats

En definitiva, es tracta de fer imprescindible la construcció de societats educatives-educadores i, per tant, de situar l'educació com a eix estratègic de desenvolupament de les ciutats. Per la qual cosa, cal que insistir un cop més en què el govern de la transversalitat en les polítiques municipals s'ha d'harmonitzar amb l'impuls a les relacions entre ciutat i educació, per mitjà de pràctiques que impliquin tots els agents de la comunitat. En conseqüència, s'advoca per una triple obertura d'allò educatiu, més enllà del marc escolar: envers altres espais polítics municipals, envers altres àmbits ciutadans i envers altres etapes del cicle vital.

La ciutat potencialment educativa es torna així en Ciutat Educadora apta per irradiar la seva dimensió cívica i ciutadana en tots els espais i contextos on es concreta "la formació d'una ciutadania creativa, capaç de transformar la informació en coneixements, que des de la diferència afirmi el respecte i la valoració del proïsme, per projectar junts un futur comú de convivència, activa i participativa, en la vida democràtica, com a lloc privilegiat per consensuar objectius que compaginin els legítims interessos individuals amb els col·lectius" (Gómez-Granell i Vila, 2001; 12).

Animar la democràcia urbana, posant èmfasi en el protagonisme de la infància en la conquesta dels seus drets polítics, cívics, econòmics, socials i culturals... és una incumbència pedagògica amb conseqüències directes en la democratització dels projectes educatius, tant com en la realització de projectes democràtics. Allò primer, implica adoptar un procedir democràtic del que aprendre les claus per promoure la participació dels nens i les nenes en la societat. Allò segon, requereix decantar-se més directament per formular alternatives que permetin aprendre a conviure enmig de les turbulències que desestabilitzen els hàbits democràtics, tals com les violències, les marginacions, les pobreses, les injustícies, etc.

Per tot això, cal assumir el compromís educatiu i social d'"acondicionar el món per fer-ho habitable", mitjançant pràctiques de construcció de la infància que no es podran situar al marge dels valors que projectin. I que, en conseqüència, hauran de ser proposades acordants en els seus formats, continguts, procediments, mètodes, recursos, etc. O, el que és el mateix, exercitant una pràctica pedagògica i social que no podrà sostreure's de la tasca d'"educar en la ciutadania"; a la llum de criteris de naturalesa ètica i moral que promoguin la inserció social dels nens i nenes en els seus contextos vitals, alhora que ho facin compatible amb la transformació de la seva quotidianitat.

Dret a aprendre de la pròxima generació

El “dret d’aprendre”, que per a Darlind-Hammond (2001) passa per crear bones escoles per a tots i totes, no es pot concebre al marge del *dret a l’educació* consagrat en l’article 26 de la Declaració Universal dels Drets Humans. En bona mesura, coincidint amb les actuacions empreses per l’Organització de Nacions Unides, en el segon dels *Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni*, amb el qual s’aspira a “aconseguir l’educació primària universal”, de manera que per a l’any 2015, els nens i nenes de tot el món puguin acabar un cicle complet d’educació primària. No endebades, segons les dades registrades en el darrer dels informes coneguts el 2007, i por molt que s’hagi observat una certa millora en la reducció del nombre de nens sense escolaritzar, “les dades de matriculació demostren que aproximadament 72 milions de nens en edat d’estudiar primària estaven sense escolaritzar el 2005; un 57 per cent dels quals eren nenes”. A més, un nen de cada cinc en edat d’estudiar secundària segueix essent matriculat en centres d’educació primària, sent les nenes i els fills de famílies rurals o de les més pobres els qui tenen menys probabilitats d’assistir a l’escola.

Per això, el *Fons de les Nacions Unides per a la Infància* reconeixia que “s’ha de facultar els nens, inclosos els adolescents, per tal que exerceixin el seu dret d’expressar lliurement les seves opinions, d’acord amb la seva capacitat en evolució, desenvolupar la seva autoestima i adquirir coneixements i aptituds, com els necessaris per a la resolució de conflictes, la presa de decisions i la comunicació amb els altres, a fi de fer front als desafiaments de la vida”. I així mateix ho reclamaven també els nenes i nenes del món, en la *Sessió Especial a favor de la Infància de l’Assemblea de Nacions Unides* (2002), en proclamar el seu dret a proveir-se d’una “educació per a la vida que vagi més enllà del pla acadèmic i que inclogui lliçons en comprensió, Drets Humans, pau, acceptació i ciutadania activa”.

Una “educació per a la vida que vagi més enllà del pla acadèmic i que inclogui lliçons en comprensió, Drets Humans, pau, acceptació i ciutadania activa

Semblantment, l’Organització de les Nacions Unides per a l’Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO), a través del seu *Programa mundial per a l’educació en Drets Humans*, aspira també a enfortir els esforços realitzats durant el *Decenni per a l’educació en Drets Humans (1995-2004)*, per tal de “crear una cultura universal dels Drets Humans” que no solament en proporcioni coneixements i els mecanismes per protegir-los, sinó que, a més, transmeti les aptituds necessàries per promoure’ls, defensar-los i aplicar-los en la vida quotidiana. La iniciativa ve a reafirmar els compromisos ja enunciats en la *Conferència Mundial de Drets Humans* (1993), celebrada a Viena, on es va comprometre el deure dels Estats d’encarrilar l’educació de manera que s’enfortís el respecte dels Drets Humans i les llibertats fonamentals. En part, perquè a l’igual que proclamen altres declaracions, entre les que destaca el *Decenni Internacional d’una cultura de pau i no violència per als nens del món (2001-2010)*, l’educació en Drets Humans es diu capaç d’augmentar l’eficàcia general dels sistemes nacionals d’ensenyament, els quals, al seu torn, exerceixen una funció decisiva en el desenvolupament econòmic, polític i social. En particular:

- multiplicant els fruits de l'aprenentatge en promoure un ensenyament que contempla la participació dels nens i nenes;
- fomentant l'accés a l'escolarització i la participació en les seves realitzacions, promovent entorns d'aprenentatge incloents que propicien la igualtat d'oportunitats, la diversitat i la no discriminació; i
- contribuint a la cohesió social i a la prevenció dels conflictes recolzant el desenvolupament emocional i social del nen i fomentant valors democràtics.

En el context espanyol, la conquesta de la ciutadania i la seva apropiació per part de la infància requereix, almenys, fer efectius -en tota la seva extensió- els compromisos subscrits en el *Pla Estratègic Nacional d'Infància i Adolescència 2006-2009*, garantint un més gran desenvolupament per al compliment de la *Convenció sobre els Drets del Nen* (1989), molt particularment, allà on es conculca el dret a participar en els afers que concerneixen la vida dels més joves. Un assoliment per al qual es necessita promoure un apropament a les necessitats i demandes de la infància, i per a la qual cosa no n'hi ha prou amb haver contemplat la plasmació jurídica d'aquests continguts en el dret positiu, sinó que es requereix estendre els seus assoliments a tots i cadascun dels àmbits de socialització infantil. En particular, convocant tota la societat a "garantir l'exercici de la participació efectiva dels nens, nenes i adolescents, com a ciutadans de ple dret, amb la finalitat d'afavorir la seva integració social i la seva participació en els processos de decisió de tota la matèria que els afecti"; concedint la deguda importància als seus drets tant com a les seves responsabilitats, per tal que puguin prendre part activa i participativa en la configuració del seu entorn, la societat en la que viuen i el món que habiten. Això és, aplicant mesures orientades a:

- elevar davant les instàncies oportunes les denúncies i reivindicacions de totes les actuacions que, per acció o omisió, conculquin els drets a la participació de la infància;
- fer valer la veu dels nens i nenes, tot concretant la seva participació en diferents esferes de la vida pública, i, molt especialment, en les seves institucions i administracions;
- establir vies per a l'intercanvi d'experiències i iniciatives de tot tipus amb aquelles entitats que propugnin la promoció del dret de participació de totes les infàncies;
- incentivar la formació dels diferents agents pedagògics i socials convocats a educar per a la participació de la infància en la vida social, entre els que hi hagi educadors, professors, líders associatius, familiars, etc., així com representants polítics i tècnics, periodistes i mitjans de comunicació social, membres de la judicatura, etc.

Amb aquestes claus, la comunitat-escola s'ha de convertir en l'escenari perquè els nens i nenes agafin el protagonisme de la democràcia (Santos Guerra, 2001). En certa manera, tot aspirant així a què la mateixa experiència de participació converteixi els seus actors en una mena d'experts en ciutadania (Trilla, 2006). I si bé aquest requisit podria desenvolupar-se de molt diferents maneres, segons les infàncies de les que parlem, cal identificar una sèrie d'elements que són comuns a qualsevol manera de crear les condicions pedagògiques i socials necessàries per educar en ciutadania.

- En primer lloc, la progressiva evolució cognitiva, afectiva i volitiva dels nens i les nenes possibilita la traducció de la seva ciutadania en pràctiques amb sentit. Aquí, els treballs de Gil en col·laboració amb Jover (1998) presenten resultats d'investigació, a partir dels quals es constata que 1) els nens i nenes acostumen a parlar de drets en els que ja compten amb alguna experiència prèvia; i 2) també reconeixen l'existència d'un altre tipus de drets que valoren positivament quan se'ls pregunta per aquells drets que desitjarien poder exercir i per a la qual cosa troben dificultats.
- En segon lloc, la influència dels contextos de socialització de la infància en l'adquisició dels seus drets, la seva provisió i la seva protecció resulta extraordinària. En aquest sentit, un dels estudis que ofereix una visió més globalitzada del context psicosocial on els nens i nenes s'apropien dels seus propis drets és el coordinat per Casas i Saporiti (2005), on es presenten dades que mostren la vinculació del respecte pels Drets Humans amb l'entorn cultural i el desenvolupament personal dels nens i nenes. Els seus resultats contribueixen al més gran i millor coneixement de quines actuacions dur a terme amb la finalitat de promocionar els drets de la infància, conclouent que: els drets lligats a l'educació i a l'aprenentatge, els relatius a la cobertura de necessitats bàsiques i els relacionats a tenir voluntat pròpia, participació i privacitat figuren entre els que més diuen conèixer; mentre, per contra, aquells que tenen relació amb el joc i l'oci, i els referits al bon tracte obtenen un menor reconeixement.
- En tercer lloc, tot i que per a la posada en pràctica d'activitats cíviques cal considerar, sobretot, factors didàctics i psicològics, per afavorir una cultura cívica al centre escolar, així com una comprensió pedagògica dels esdeveniments socials, cal disposar d'esquemes interpretatius més amplis. No endebades, haurem d'admetre que el medi social de la infància, el seu entorn més immediat i la mateixa comunitat de referència han de fer un paper de primera magnitud en la creació de condicions per educar i educar-se en ciutadania.
- Per últim, pel que fa als professionals encarregats d'educar en Drets Humans, escassegen aquells que admeten sentir-se preparats i capacitats per fer dels Drets Humans una experiència d'aprenentatge. En aquest sentit, després d'enquestar estudiants i professorat de les facultats de Ciències de l'Educació, i analitzar els plans d'estudis de les titulacions de *Mestre i Pedagogia*, es fa palesa la seva *escassa o nul·la* formació en aquestes qüestions. La majoria dels estudiants diu desconèixer els principals textos

La comunitat-escola s'ha de convertir en l'escenari perquè els nens i nenes agafin el protagonisme de la democràcia

relacionats amb els Drets Humans, atès que sobre aquest tema no obtenen informació del professorat, i no cursen assignatures que tractin l'educació en Drets Humans, per lo qual cosa en acabar els seus estudis no se senten el suficientment capacitats per educar en Drets Humans. En conseqüència, reconeixen que s'hauria d'incloure en els plans d'estudi universitaris una assignatura sobre educació en Drets Humans (Amnistia Internacional, 2003).

Més enllà dels desafiaments assenyalats, és innegable que el sol fet de considerar la necessitat de resoldre les deficiències assenyalades ha fet cada cop més urgent la construcció d'un escenari favorable al dibuix d'una nova imatge social de la infància, com un singular subjecte de drets. En part, encausant així els discursos que limitaven o restringien els drets de ciutadania a les tradicionals adquisicions que es produeixen en l'avenç de la majoria d'edat, a partir de la qual s'obté el reconeixement polític i institucional que certifica la pertinença a una determinada comunitat política, mitjançant l'atribució d'una sèrie de drets cívics que es vinculen amb la participació política i social (Benedicto i Morán, 2003).

Les etapes
prèvies a la
incorporació a la
vida adulta i
productiva no
s'han de
percebre com a
períodes de
preparació per a
la ciutadania,
sinó com
moments i espais
de pràctica de
ciutadania

En bona mesura, en el que la infància i la joventut tenen de projecte, no podem concebre la infància en detriment de la seva condició de ciutadania, relegant els nens i els adolescents a una mena de "ciutadania incompleta" mancada d'entitat i d'identitat. Coincidim, doncs, en què "des d'un enfocament d'aprenentatge ètic com l'esmentat, les etapes prèvies a la incorporació a la vida adulta i productiva, és a dir, la infància i la joventut no s'han de percebre com a períodes de preparació per a la ciutadania, sinó coma moments i espais de pràctica de ciutadania" (Esteban Bara, 2004).

Pel que fa a això, els governs han de tenir present que les inversions públiques en els més joves tenen un valor. I el tenen en la mesura que invertir avui en els més joves serà summament profitós i estalviador per al demà. Si més no, així ho avalen les dades que el *Banc Mundial* presenta en el seu *Informe sobre el Desenvolupament Mundial 2007*, recomanant als dirigents que centrin les polítiques públiques no solament en les oportunitats ofertes als joves, sinó també en les capacitats que aquests adquireixin i en les segones oportunitats que se'ls brindin. Per la qual cosa, inviten a adoptar tres orientacions estratègiques:

- *En el pla de les oportunitats*, ampliant les opcions per al desenvolupament del capital humà mitjançant un accés més ampli a serveis d'educació i salut de millor qualitat, facilitant la iniciació al treball i brindant als joves la possibilitat de donar a conèixer el tipus de beneficis que es desitgin obtenir.
- *En el pla de les capacitats*, desenvolupant les competències dels joves per optar amb encert entre aquestes oportunitats, reconeixent la seva qualitat d'agents de presa de decisions i contribuint a aconseguir que les seves decisions siguin fruit d'una informació adequada, que per adoptar-les es compti amb apropiats recursos, i que siguin raonables.

- *En el pla de les segones oportunitats*, establint programes de compensació que ofereixin els incentius necessaris per superar els efectes de l'infortuni o de les decisions desencertades.

Pablo Montero Souto

Miembro del Grupo de investigación en *Pedagogía Social y Educación Ambiental* (SEPA Universidad de Santiago de Compostela)

Bibliografia

Amnistía Internacional (2003), *Educación en derechos humanos: asignatura suspensa*. Amnistía Internacional. Madrid.

Apple, M. W.; Beane, J. A. (1997), *Escuelas democráticas*. Morata. Madrid.

Bárcena Orbe, F. (1997), *El oficio de la ciudadanía: introducción a la educación política*. Paidós. Barcelona.

Benedicto, J.; Morán, M. L. (2003), «Los jóvenes, ¿ciudadanos en proyecto?». A Morán, M. L.; Jorge Benedicto. *Aprendiendo a ser ciudadanos: experiencias sociales y construcción de la ciudadanía entre los jóvenes*. INJUVE. Madrid.

Bolívar Botía, A. (2000), «A educação em valores: o que aprendemos com o seu esboço e o seu desenvolvimento curricular em Espanha?». A Trillo Alonso, F. *Atitudes e valores no ensino*. Instituto Piaget. Lisboa.

Bolívar Botía, A. (2007), *Educación para la ciudadanía: algo más que una asignatura*. Graó. Barcelona.

Cabral Pinto, F. (2004), *Cidadania, sistema educativo e cidade educadora*. Instituto Piaget. Lisboa.

Caride Gómez, J. A. (2005), «Educación Social y valores cívicos». *Revista de ciencias de la educación*, 201, 25-43.

Caride Gómez, J. A. (2006), «La educación social en la acción comunitaria». A Úcar Martínez, X.; Asun Llena Berñe. *Miradas y diálogos en torno a la acción comunitaria*. Graó. Barcelona.

Casas, F.; Saporiti, A. (2005), *Tres miradas a los derechos de la infancia*. Plataforma de Organizaciones de Infancia. Madrid.

Consejo de Europa. (2005), *La educación para la ciudadanía en el contexto escolar europeo*. Eurydice. Madrid.

Darlind-Hammond, L. (2001), *El derecho de aprender: crear buenas escuelas para todos*. Ariel. Barcelona.

Esteban Bara, F. (2004), *Excelentes profesionales y comprometidos ciudadanos: un cambio de mirada desde la universidad*. Desclée De Brouwer. Bilbao.

Gil Cantero, F.; Jover Olmeda, G. (1998), «La experiencia de los derechos en contextos de aprendizaje escolar: una investigación a través de las nuevas tecnologías». *Revista española de pedagogía*, 211, 561-585.

Gil Cantero, F.; Reyero, D. (2006), «Educación democrática: trampas y dificultades». A Ayuste, A. *Educación, ciudadanía y democracia*. Octaedro. Barcelona.

Gimeno Sacristán, J. (2001), *Educar y convivir en la cultura global: las exigencias de la ciudadanía*. Morata. Madrid.

Giner de San Julián, S. (1996), *Carta sobre la democracia*. Ariel. Barcelona.

- Gomá, R.; Blanco i Fillola, I.** (2002), *Gobiernos locales y redes participativas: retos e innovaciones*. Ariel. Barcelona.
- Gómez-Granell, C.; Vila, I.** (2001), *La ciudad como proyecto educativo*. Octaedro. Barcelona.
- Luque Domínguez, P. A.** (2001), *Educación Social y valores democráticos: claves para una educación ciudadana*. PPU. Barcelona.
- Mayor Zaragoza, F.** (2002), «Ciudadanía democrática: reinventar la democracia, la cultura de paz, la formación cívica y el pluralismo». A Imbernón, F. *Cinco ciudadanías para una nueva educación*. Graó. Barcelona.
- Naval Durán, C.; Laspalas, J.** (2000), *La educación cívica hoy: una aproximación interdisciplinar*. Eunsa. Pamplona.
- Ortega Esteban, J.** (2005), «La Educación a lo largo de la vida: la Educación social, la Educación escolar, la Educación continua... todas son Educaciones formales». *Revista de educación*, 338, 167-176.
- Ortega y Gasset, J.** (2004), *La Pedagogía Social como programa político*. Taurus. Madrid.
- Santos Guerra, M. Á.** (2001), *Una tarea contradictoria: educar para los valores y preparar para la vida*. Magisterio del Río de la Plata. Buenos Aires.
- Santos Guerra, M. Á.** (2003), *Arte y parte: desarrollar la democracia en la escuela*. Homo Sapiens. Rosario.
- Subirats i Humet, J.** (1999), *¿Existe sociedad civil en España? Responsabilidades colectivas y valores públicos*. Fundación Encuentro. Madrid.
- Subirats i Humet, J.** (2002), *Gobierno local y educación: la importancia del territorio y la comunidad en el papel de la escuela*. Ariel. Barcelona.
- Subirats i Humet, J.** (2005), «Escuela y municipio: ¿hacia unas nuevas políticas educativas locales?». A Gairín Sallán, J. *Escuela y municipio: ¿Hacia unas nuevas políticas educativas locales?* Praxis. Barcelona.
- Trilla Bernet, J.** (1999), «La ciudad educadora: de las retóricas a los proyectos». *Cuadernos de pedagogía*, 278, 44-50.
- Trilla Bernet, J.** (2006), «La participación social de los niños: los consejos infantiles». A Úcar Martínez, X. *Participación, animación e intervención socioeducativa*. Sociedad Iberoamericana de Pedagogía Social. Barcelona.

1 Pablo Montero Souto és adscrit al *Programa de Formació de Professorat Universitari* del Ministeri de Educació i Ciència del Govern de Espanya, com a integrant del Grup d'investigació a *Pedagogia Social i Educació Ambiental* – SEPA (<http://www.usc.es/sepa/>), que dirigeix el Catedràtic de Pedagogia Social José Antonio Caride Gómez al *Departament de Teoria de la Educació, Història de la Educació i Pedagogia Social* de la Universitat de Santiago de Compostela.
